ALTERNATOR
Misliti znanost.

Ogenj v strehi, resnica v zraku: ob stoletnici požiga Narodnega doma v Trstu

16. 7. 2020

Številka: 34/2020

Avtor:

- Ivan Smiljanić

Risba: Zoran Smiljanić

Pravkar smo obeležili stoletnico požiga Narodnega doma v Trstu. Dogodek je v Sloveniji dobro znan, zaradi njegove dramatičnosti in posledic pa se ob njem (ponovno) vnemajo burne debate. V slovenskih medijih je v tem mesecu o Domu mogoče prebrati marsikaj, vseeno pa se pisci načeloma strinjajo (oziroma strinjamo) glede najpomembnejših elementov, kot so vzroki in potek dogajanja tistega 13. julija 1920. Problem nastane, ker lahko v številnih zapisih onkraj naše zahodne meje preberemo zelo drugačne interpretacije taistega dogodka. Dejanski požig se začenja izgubljati med novimi in novimi interpretacijami ter reinterpretacijami, tako da nas lahko obilica nasprotujočih si informacij zbega in zamegli ne samo dogodek, ampak tudi njegov pomen v širšem zgodovinskem kontekstu. To je kontraproduktivno; seveda je dobro, da imamo o požigu na voljo veliko virov, iz katerih si lahko sestavimo celotno sliko, toda če so viri nastali iz vnaprej določenih motivov, so koristni za analizo diskurza, precej manj pa pri težaškem iskanju

zgodovinske resnice.

Stopimo korak nazaj. Vprašljivo je že, ali koncept zgodovinske resnice sploh obstaja. Zgodovinopisje je še v 19. stoletju idealistično verjelo, da je s pazljivim študijem zgodovinskih virov možno iz njih iztisniti rafinirano resnico, kar še najbolje pooseblja zgodovinar Leopold von Ranke s svojo zahtevo, da se mora o zgodovini pisati tako, kot se je res zgodila. Dvajseto stoletje je tovrstne teze postavilo na glavo in spoznalo, da viri kot taki ne vsebujejo gole resnice, saj se njihovi avtorji lahko tudi motijo, lažejo ali izpuščajo pomembne dele zgodbe. Po naključju ohranjeni ali dostopni fragmenti nikoli ne morejo zaobjeti vse resnice in je predstaviti absolutno objektivno. Na tej točki mnogo ljudi zamahne z roko in zgodovinopisje odpiše kot neznanstveno vedo, ki nikoli ne more ustrezno pojasniti preteklega dogajanja, poleg tega pa je tako ali tako v službi politike, kapitala ali koga tretjega. Nadaljnji ugovori in obramba zgodovinarjev, da zgodovinopisje vsekakor pozna tudi kritiko virov, kritično mišljenje in druge znanstvene pristope, običajno ostanejo brez poslušalcev. Pri tovrstnem odnosu se ustvarja vtis, da je zgodovinopisje od Rankeja prispelo do postmodernega pristopa »vse je primerno« (*anything goes*). Taka interpretacija je na tankem ledu. Nobena izjava o preteklosti ne more absolutno in popolno ujeti zgodovinske resnice kot take, zanesljivo pa obstajajo izjave, ki preteklost opišejo bistveno bolje kot nekatere druge izjave, tako da si med sabo še zdaleč niso enakovredne.

Primer požiga Narodnega doma v Trstu sodi med tiste zgodovinske dogodke, pri katerih je ugotavljanje resnice še posebej zapleteno, saj lahko v grobem ločimo najmanj dve liniji interpretacij (s številnimi podskupinami), slovensko in italijansko. Primerjava slovenskih in italijanskih zgodovinskih virov, ki so pisali o požigu, preseneča s tem, kako daleč vsaksebi so njihove interpretacije, saj konsenza ni niti pri nekaterih najosnovnejših podatkih, kot so ure posameznih dogodkov, da niti ne omenjamo številnih bolj kontroverznih elementov požiga. Vseeno nam stoletje, ki je preteklo od tistega dne, omogoča, da na požig pogledamo z distance. Kaj nam ta distanca pokaže? Če nismo ravno zagrizen italijanski nacionalist, se lahko strinjamo, da je bil požig delo fašističnih škvadristov (pripadnikov nasilnih paravojaških enot), ki so pod vodstvom Mussolinijevega odposlanca odvetnika Francesca Giunte razpihovali mednacionalno nasilje v že tako razgretem Trstu pod italijansko zasedbo po prvi svetovni vojni. Oblasti so, če že niso aktivno pomagale pri požigu, pri izgredih zamižale na eno oko, saj ohranjanje slovenske manjšine (in drugih slovanskih manjšin) tudi njim ni bilo v interesu. Kolikor vem, ni niti enega tehtnega in preverljivega dokaza, ki bi potrjeval, da so Slovenci v večeru požiga kadarkoli nastopali kot agresorji.

Oglejmo si torej oris zgodovine in požiga Narodnega doma skozi dvojnost interpretacij, ki se formirajo okoli njega. Slovenska prisotnost v Trstu, ki je več kot pol tisočletja pripadal Avstrijskemu cesarstvu in se preobrazil v njegovo najpomembnejše pristanišče, ima dolgo tradicijo. Četudi je slovensko prebivalstvo živelo zlasti v tržaških predmestjih in njegovem zaledju, je vseeno želelo obeležiti svojo prisotnost z reprezentativno stavbo, ki bi pod svojo streho združevala tako rekoč vse slovenske ustanove (zato je bilo mogoče nedavno slišati primerjave med Narodnim domom in sodobnimi multipleksi). Podvig ni bil preprost; Tržaška hranilnica in posojilnica, osrednja gospodarska ustanova tržaških Slovencev, je za zemljišče na Vojaškem trgu (pozneje preimenovan v Oberdankov trg) v mestnem središču morala plačati visoko vsoto, pa tudi gradnja stavbe, ki se je začela leta 1902 in je trajala do 1904, ni bila poceni. Arhitekt Maks Fabiani je svoje načrte za stavbo zrisal brez honorarja. Zasnoval je monumentalno palačo z visokim pritličjem in znano fasado z romboidnim opečnatim vzorcem, ki je postal simbol stavbe. Slavnostnega odprtja ni bilo, da ne bi z njim vznemirjali italijanskih someščanov, namesto tega so priredili več manjših dogodkov. Napetosti med tržaškimi Italijani na eni in Slovenci ter Hrvati na drugi strani so bile že takrat precejšnje, zaradi italijanske prevlade v mestni in deželni upravi pa so Slovenci ostali brez šol ali slovenščine v uradih.

Narodni dom je bil njihov največji dosežek, saj so z veliko palačo na enem od osrednjih mestnih trgov obeležili svojo prisotnost v Trstu.

Živahno aktivnost v Domu, kjer je delovala cela vrsta društev, pa tudi hotel Balkan, gledališče, kavarna, restavracija, Tržaška posojilnica in hranilnica, Sokoli, uredništvo časopisa *Edinost*, stanovanja idr., je prekinila prva svetovna vojna, v času katere je Trst izgubil svojo trgovsko in pristaniško funkcijo, na koncu pa je razpadel tudi imperij, del katerega je bil stoletja. Dne 3. novembra 1918 je v Trst priplula italijanska vojska, ki je mesto (kljub drugačnim načrtom o zavezniški upravi) zasedla v imenu italijanskega kralja. Pričelo se je mukotrpno določanje meje med Italijo in novonastalo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki ga zaradi kompleksnosti niso uspeli razrešiti na pariški mirovni konferenci. Narodnostno mešani Trst je postal prizorišče odkrite nestrpnosti in napadov, saj so Italijani kategorično zahtevali, da mesto (in, v skladu z Londonskim sporazumom iz leta 1915, tudi zahodna tretjina današnje Slovenije ter Istra) pripade njim, v italijanskem Trstu pa Slovani niso bili zaželeni. Narodni dom je postal prizorišče manjših spopadov, napadov in izzivanja. Nestrpnost je nazadnje dobila organizirano obliko v podobi porajajočega se fašizma, gibanja, ki ga je leta 1919 v Milanu ustanovil Benito Mussolini in ki je zraslo iz nezadovoljstva številnih mladih veteranov prve svetovne vojne, razočaranih nad zanemarjanjem in nehvaležnostjo lastne države. Trst je bil zaradi slovanske prisotnosti zelo primeren kraj za razbohotenje tovrstne ideologije, resda pa ji je pomagala dodatna spodbuda v obliki prej omenjenega toskanskega odvetnika Francesca Giunte, ki je imel nalogo organizirati tržaško fašistično celico ter spodbuditi njeno aktivnost. Veliki met mu je uspel usodnega 13. julija 1920.

Dva dni prej se je v Splitu zgodil incident med italijanskimi mornarji in Jugoslovani. Ker tudi v tem primeru še vedno ni konsenza o tem, kaj se je zgodilo, naj zgolj povzamemo, da je dogodek, kakorkoli je že potekal, zahteval tri žrtve, med njimi uglednega kapitana korvete *Puglia* Tommasa Gullija. To je bila priložnost za fašistično maščevanje nad Slovani, ki so prelili italijansko kri. Z razglasi v tržaškem časopisju (posebej pomembna zaveznika škvadristov v Trstu sta bila časopisa *Il Piccolo* in *L'Era Nuova*) je bilo za 13. julij popoldne sklicano zborovanje v dvorani Dante, ki se je nato nadaljevalo na Velikem trgu, glavnem tržaškem trgu pred mestno hišo. Z vodnjaka štirih celin, ki stoji na trgu, so množico nagovorili štirje govorci, med njimi Giunta, ter hujskali proti Jugoslovanom in pozivali k maščevanju za Gullijevo smrt. Med govori je v množici prišlo do vrste incidentov, med katerimi so bili napadeni ali pretepeni številni posamezniki, ki so jih razglasili za Slovence (četudi so po nekaterih poročilih pretepli tudi Italijane, ki so jih v vročici sovraštva zamenjali za Slovane, npr. nekega možakarja, ki je govoril v kalabrijskem narečju). Ni znano, koliko ljudi točno je bilo takrat napadenih, ve pa se, da je takrat padla prva žrtev večera, sedemnajstletni kuhar Giovanni Nini, ki so ga neznanci zabodli. O tem, kdo je ubil Ninija in s kakšnim namenom, je bilo v tisku objavljenih veliko špekulacij, toda danes je najbolj sprejeta interpretacija, da je bil nesrečni najstnik zgolj ob napačnem času na napačnem mestu in da so ga fašisti naključno izbrali kot žrtev, ki bi dodatno razvnela čustva prisotne množice.

Ninijeva smrt je res učinkovito delovala kot sprožilec, saj se je množica ob vzklikanju »Al Balkan!« odpravila proti Narodnemu domu. Na poti do tja so razdejali jugoslovanski konzulat, toda *Il Piccolo* je vseeno poročal, da se je množica premikala v tišini, dostojanstveno in brez vsakršnih izgredov. Ob prihodu množice na Oberdankov trg, kjer je sameval zaklenjen Narodni dom, ki ga je stražila italijanska vojska, je v stranski ulici razneslo eno ali več eksplozivnih teles, slišati je bilo tudi revolverske strele. Tolmačenje tega dogodka se je v slovenski in italijanski literaturi diametralno razlikovalo. Slovenski viri so trdili, da je bilo eksplozivno telo petarda, odvržena iz sosednje stavbe, kjer je bil nastanjen oddelek vojske, in da so z njo dali množici znak za napad na Dom. Italijansko časopisje je vztrajalo, da so bombe in streli prišli z oken

hotelskih sob Narodnega doma ter z njegove strehe in da so storilci kajpak Slovenci, saj je bila takrat zelo priljubljena teorija, da je v Domu skrivna orožarna. Prav tako je po italijanskem poročanju zaradi posledic poškodbe z bombo umrl častnik Luigi Casciana, toda slovenski tisk je opazil, da je bil po prvih italijanskih poročilih zaboden že na Velikem trgu. Šele kasneje je italijanski tisk pomikal Casciana vse bližje Domu, da bi lahko demoniziral domnevni slovenski napad na mirne demonstrante. Obstaja še ena različica, ki je sinteza obeh predstavljenih verzij in verjetno tudi najbolj pravilna: iz Doma so streljali fašisti sami, ki so prej najeli sobe, vanje zanesli municijo in inscenirali »slovenski« napad na demonstrante.

Vojska se je zaradi strelov obrnila proti Domu in začela nanj streljati tudi sama, kar je trajalo okoli dvajset minut. Hotelski gostje, stanovalci in drugi posamezniki so bili ujeti v Domu. Fašisti so nato vdrli v stavbo, po njej polili bencin in ga prižgali, tako da se je ogenj hitro razširil. Ljudje v Domu so pred plameni bežali, kot so vedeli in znali, del se jih je rešil z begom čez stekleni nadstrešek gledališke dvorane na dvorišču stavbe. Ogenj je zaprl pot hotelskima gostoma Hugonu Robleku, lekarnarju iz Radovljice, in njegovi ženi Pavli. Po dolgem moledovanju, naj jima množica pomaga, jima je peščica ljudi vendarle pripravila ponjavo, in Roblekova sta skočila v globino. Pavlo so ujeli v rjuho in kljub hudim poškodbam glave je preživela, njen soprog pa je ponjavo zgrešil, si ob padcu zlomil tilnik in bil na mestu mrtev. Bil je tretja in zadnja žrtev tega večera.

Ko so na prizorišče prispeli gasilci, so jim škvadristi onemogočali gašenje in ga sabotirali z rezanjem cevi. Nazadnje jim je bilo dovoljeno, da gasijo le sosednje stavbe, tako da se ogenj ne bi razširil nanje. To je bila tudi priložnost, da se panični ljudje, ujeti v Domu, rešijo iz brezupne situacije. Zbežali so na prosto – in bili pri tem tarča udarcev iz množice – ali pa jih je aretirala policija. Razdejanje se je nadaljevalo še ves večer, saj so bile uničene vse jugoslovanske ustanove v Trstu, od konzulovega stanovanja do odvetniških pisarn, trgovin in gostiln. Jutro naslednjega dne je pokazalo, da je od Doma ostala samo še počrnela fasada, notranjost se je popolnoma zrušila.

Usoda Narodnega doma je napovedovala prihodnost Slovencev pod Italijo. Slabe štiri mesece kasneje je bila podpisana rapalska pogodba, ki je zakoličila novo, za Slovence in Hrvate izjemno neugodno italijansko-jugoslovansko mejo, leta 1922 pa je bilo nasilje nad njimi uzakonjeno s prihodom fašistov na oblast. Četudi letos obeležujemo stoletnico požiga, se zdi, da dogodek še vedno dojemamo predvsem kot uverturo v kasnejše dogajanje. Marsikje, kjer naj bi bil fokus na požigu, od dokumentarnega filma *Požig* Majde Širca do nedavnih javnih prireditev v zvezi z Domom (npr. predstavitev romana *Črni obroč* Marija Čuka in predavanje v Muzeju slovenske osamosvojitve), je bilo več časa posvečenega nadaljnjim fašističnim zločinom, fojbam in današnjim slovensko-italijanskim odnosom kot pa Domu. To ni samo po sebi napačno, toda morda se je ob tej obletnici smiselno posvetiti predvsem razlogom, ki so pripeljali do požiga in ki so definirali tudi celo naslednje stoletje.

https://www.alternator.science/sl/daljse/ogenj-v-strehi-resnica-v-zraku-ob-stoletnici-poziga-narodnega-doma-v-trstu/